

azonban jelentősen megkönnyítette volna egy személynévmutató, ez sajnálatos módon hiányzik. A kötet végére illesztett képanyag viszont rendkívül értékes, szerencsés kiegészítése a szöveges fejtegetéseknek. Ez részben a recepciótörténethez kapcsolódik a Zrínyi-emlékhelyek, képek és szobrok bemutatásával, részben a Zrínyi-Újváron folyó ásatások folyamatát, régészeti leleteit, műszeres feltárásának

részleteit, térképészeti munkáit tanulmányozhatjuk a fotók révén. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a kötet eredményei, új megállapításai és felvetett kérdései egyaránt megkerülhetetlenek lesznek a további kutatásokban, s nem csupán a Zrínyi-szakirodalomban, de a korszak összképének árnyalt bemutatása során is.

Bitskey István

„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”

Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai

Szerkesztette Cieger András, Budapest, Universitas Kiadó, 2017, 364 l.

„Hazánk tudósai”-nak egy rangos csoportja valóban könyvet szentelt Arany „nagy nevének” (az eredeti verses fel szólítás Arany részéről Széchenyi életművének tudományos feldolgozására ösztönzött, tehát e mostani kötet címe a *Széchenyi emlékezetéből* való), méghozzá olyan megközelítésben („művelődéstörténeti olvasattal”), amire ez idáig kísérlet nem történt. Hozzátehetjük: a fogalom maga is eléggé új keletű, holott a szempontok, melyek szerint vizsgálódik, nem mind újak. Erre mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy Gyulai Pál 1883-ban írt nevezetes (a magyar esszé egyik első, páratlan remekének tartott) Arany emlékezésének első negyedéből könnyűszerrel lehet idézni olyan beállításokat, melyek a tágabb értelemben vett művelődéstörténet körébe vonhatók. Amikor például épületek szembeállításával jellemzi az életpályát („Hatvanöt év időközé választja el a szalontai kunyhó bölcsőjét az akadémiai

palota koporsójától”), amikor karakterológiai („hallgatag, magánykedvelő volt, mert inkább álmodozásra született, mint cselekvésre”), vagy irodalomszociológiai megállapításokat vesz alapul („Semmi sem volt benne a költők hiúságából, képzelgéseiből és hóbortjaiból”). Összefüggésbe hozza Aranyt a reformkor törekvéseivel, a küzdelemmel, „mely újjá szülte a magyar irodalmi és politikai életet”, de a megélhetés gondjaival is („Egész életén át oly hivatalokat kellett viselnie, melyek nem igen hangzottak össze természetével”). Szociológiai, életvezetési elemzés („Előre látó, gondos, takarékos volt. Nem hajszolta a pénzt, de megbecsülte, mint reményei eszközét”) párosul fiziológiai szempontokkal: „Lelkedben egy egész költői világ ragyogása és szemed mindinkább veszti világát s kezd minden elsötétülni körüléd; egy egész mennyei harmónia él benned és hallásod gyöngül, alig hallod már szeretteid hangját is; teremtő képzelmedben

ősmondáink hősei kelnek életre s erőtlen kezed nem nyúlhat lanthoz.” A magyar kultúra természetét jellemzi olykor: „A középkorban a keresztyénség szelleme és hazafiságunk eszméi épen oly csodálatosan olvadtak össze költészetünkben, mint az egyházi énekek dallamai népdalaink ritmusával...” Máskor a gyermek Arany olvasmányaival jellemzi ízlésének kibontakozását: a 16. század „némely ponyvárra került krónikáit is olvasta”, viszont az újabb költészet „inkább elidegenítő, mint vonzó hatást tett rá”. Szó esik barátságpszichológiai (Petőfivel való kapcsolata), nyelvhasználati („oly viszonyba helyezi a szókat, mely a nyelvtan szoros és száraz logikája szerint talán gáncsolandónak tetszik”) és egyéb kérdésekről is. (Az idézetek: GYULAI Pál, „Arany János”, in *Emlékbeszéd* [Budapest: Franklin, 1902], 225–284, passim.)

Persze Gyulai egykori, egyébként valóban szenzációs és csaknem minden később divatba jövő kutatási irányt megelőlegező jellemzőmódjához képest jelen kötet (még ha témái sokszor azonosak, vagy rokonnak minősíthetők is) a tudományos rendszeresség és egzaktság tekintetében imponáló. A szóba hozott témák egy része valóban újszerű (pl. Arany és a tudományszervezés), mások esetében megbízható előtanulmányokra lehet támaszkodni, megint más területek (pl. Arany történelemszemlélete) ezúttal kimaradnak. A szerkesztő, Cieger András előszava szerint a vállalkozás nem léphet fel a teljesség igényével, „sokkal inkább a művelődéstörténeti kutatásokra jellemző sokszínű megközelítés érvényesítése és változatos források bevonása volt az alkotóközösség célja”. Zenei, színházi, művészeti ismeretek és műveltség számbavételével indul a kötet, a jogra és politikára vonatkozó nézetek elemzésével folytató-

dik, s a néprajz, nyelvészet, tudományszervezés tárgyalásával jut el a „rokoni, vallási és később politikai alapokon is nyugvó kapcsolati háló és szellemi környezet” feltérképezéséig (7). Logikus kompozíció és gondos szerkesztés révén jutunk tehát valóban nívós és sok újat mondó eredményekhez.

Az első írás (*Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium*) Csörsz Rumen István módszerének páratlan eredetiségéről győz meg (mint más alkalmakkor is): a legszigorúbb textológus, s a szöveghagyományozódás bújócskáit játékosan elénk táró filológus, aki úgy tud mulatni a 18–19. századi diákköltészet naivságain, botladozásain, hogy közben cáfolhatatlanul bizonyítja: ezen költésztörténeti háttér nélkül Arany (és a korszak) stiláris felvirágzása nem lehetett volna oly gazdag, sokarcú. Rajnai Edit is újat tud mondani („*Könnyebbnek találtam Thália zászlaja alá esküdni*”. *Arany János a színházban*) a vándorszínész Aranyról, illetve a színházhoz fűződő viszonyáról. Erre nézve egyébként sajnos nincsenek pontos adatok, pl. hogy a Pestre kerülő Arany mennyit járt, mit látott színházban. Tari Lujza dolgozata (*Gitár és „tambura” – A „hangzó művészet” Arany János életművében*) a muzsikáló és zeneértő Arany portréját egészíti ki a folyóiratszerkesztő tevékenységével, aki a zenei műveltség terjesztését is vállalta – persze, zenei referens, Bartalus István segítségével. Továbbra sem derül azonban fény kellő mértékben Richard Wagnerhez fűződő viszonyára. Pedig ha Arany László *A délibábok* hősében Wagner zenéjének „zilált összhang”-járól beszél, ő nyilván látott-hallott Wagnert, s esetleg apjával is beszélgetett róla. De hogy abban a vonatkozásban-e, ami bennünket manapság kíváncsivá tesz, hogy ti. a Wagner által

feltámasztott germán mítoszok bátoríthatták-e Arany Jánost a hun téma folytatására – erre nézvést bizonyosat nehéz állítani. („Nem tudunk róla, hogy járt volna operaelőadásokra, koncertekre” – olvassuk a 82. lapon.)

Völgyesi Orsolya a „kényes” napi politikai kapcsolatokhoz talál tényeket és összefüggéseket (*Arany János és a honorácior-kérdés Bihar vármegyében 1845 júniusában*), elsősorban *Az elveszett alkotmány* szövegére alapítva. A honoráciorok, a nem nemesi származású értelmiségiek szavazati jogára vonatkozó erőfeszítések (természetesen) az ellenzék jogkiterjesztő politikájának elemeként érdemelnek figyelmet. Új megközelítésnek számít a jogi kultúrtörténet szóba hozása a Bognár Szabina – Homoki-Nagy Mária – Nagy Janka Teodóra szerzőhármassal: *A népi jogtudat Arany János műveiben*. A tanulmány meggyőzően szól arról, hogy Arany János „népi tudalom” fogalmának része a népi jogtudat is, mely irodalmi művek sorában bukkan fel újra és újra. Az is pontos megfigyelés, hogy „*Az elveszett alkotmány* a régi tradicionális és az új, polgári jogrend kollízióját ábrázolja” (107). Takáts József hatalomelméleti kérdéseket emel ki a hun trilógiából (*A Buda halála politikája*). Joggal kerül itt szóba Liviustól Machiavelliig sok minden, aminek jegyében a *Buda halála* egy premodern közösség, a magyar nemesség „mítoszai és jelképei nemzetiségítő (kitágító-kiterjesztő) újraírása”-nak tekinthető (138). Megfontolandó tézise Takátsnak, hogy a *Buda halálát* író Arany olyan összegyűjtő, összeszerkesztő epikus lett volna, mint a *Kalevala* összeállítója (144). A különbséggel azonban maga Arany is tisztában lehetett, hiszen neki művészi megformálással még részletek sem álltak rendelkezésére. Addig viszont

szerzőnk nem viszi el a gondolatmenetet (valószínűleg okkal), hogy a hatalomelméleti radikalizmus elfogadásában benne lehettek-e a mű megírásakor vele gyakori beszélgető partneri viszonyban lévő Kemény vagy Deák gondolatai, akik szerint a kiegyezés már csak a nemzetiségek elszakadási kísérleteivel kapcsolatos aggodalmak miatt is elkerülhetetlen. (Hiszen ha az osztrák császár egy személyben magyar király is, úgy mindenképpen megakadályozza a történelmi, az Erdélylyel egyesített, ún. Nagy-Magyarország felbomlasztását.)

Az Arany folyóirataiban érintett politikai, közjogi, társadalmi és nemzeti kérdések vizsgálata a tárgya Deák Ágnes munkájának: „... *mint toronyból a bakter*” – *Arany János folyóiratai „nemzeti és társadalmi kérdések” erőterében*. A gondos áttekintés újabb adalék Arany folyóiratainak „közéleti” érdemeihez. Hoppál Mihály korábbi (1981-es) hasonló tárgyú, a *Toldi* mitológiai jelentésköréről szóló írását egészíti ki (*Újabb adatok és megjegyzések a Toldi mitológiai hátteréhez*). A magyar táltoshagyomány szövegeinek, a burját sámánfolklor analóg helyeinek s más felfedezéseknek ősi, közösségű beágyazottságú motívumai jelenthetnek e témában gazdagodást. Aranyra vonatkozó megállapításait gyűjti össze és értelmezi Gulyás Judit „*Ama solidaritás...*” – *A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és az 1860-as évek fordulóján* címmel. Számításba veszi Arany meseismeretét, majd a *Széptani jegyzetekben* és más helyeken előforduló definícióit, csoportosításait. *Naiv eposzunk* című döntő jelentőségű értekezésében a feltételezett magyar hősepikea valamikori létezésének garanciáját látja a szájhagyományozott mesekincsben: „A mese (és kisebb részt) a

ballada Arany számára az eltűnt eposzhoz vezető metonimikus nyomokként értelmeződtek.” (220.)

Imrényi András *A mondat „jelleme” – Arany János szőrendi írásai a 19. századi és a mai magyar nyelvészet tükrében* című tanulmánya is hiánypótló. A „mondat jellemé”-re vonatkozó generatív, illetve funkcionális kognitív megközelítéssel való összevetés bizonyítja Arany szőrendi írásainak érdekességét és értékét, a pozitív, illetve a negatív jellemű mondatok megkülönböztetését. Gábori Kovács József *Arany János és az akadémiai jutalomtélételek* című írása is ebben a formában még nem tárgyalt tudománypolitikai működését világítja meg. A mindennapi „titoknoki” tevékenység felidézése mögött felsejlik egy addig sosem létezett irodalomösztönző rendszer jótékony hatása. Hosszú időn át (legalábbis a II. világháborúig) Arany János gyakran a magyar kálvinista szellemiség nagy és vonzó példajaként szerepelt irányadó irodalomtörténetekben, tankönyvekben. Sárjai Szabó Katalin *Az irodalmi Deák-párt és a „protestáns etika”* című tanulmánya az ún. irodalmi Deák-párt protestáns identitását taglalja, melynek gondolkodástörténeti gyökerei a kantiánus etikára vezethetők vissza. Ez a puritán munka-etika válhatott volna a polgári elemeket hordozó új nemzetkép mintájává, azonban (sajnálatos módon) sohasem hatotta át a magyar közéletiséget, inkább csak deklarációk szintjén maradt. S végül Arany János kultuszának debreceni vonatkozásait foglalja össze Baráth Béla Levente és Kecán Mariann *A Debreceni Református Kollégium mint Arany*

János kitüntetett emlékezethelye című terjedelmes munkája. A gondosan okadatolt összefoglalás szerint a kollégium spontán rokonszenve és tudatosan vállalt eszmény állítása ünnepségekben, pályázatokban, emléktábla- és szoboravatásban stb. nyilatkozott meg egészen a II. világháborúig. Hozzátehetjük: Karácsony Sándor és mások eszmeiségén keresztül a szocialista korszakban is érzetette hatását ez a protestáns gyökerű, népi-nemzeti értékrend.

A két utóbbi tanulmány különleges értéke komplex művelődéstörténeti távlat. Megfértek ezekben filozófia és teológia, valamint művészet és etika gyakorlatias magatartástípusokkal, műveltséggel. A kötet egészére jellemző azonban a téma két eltérő szemhatárú „betájolása”. Az egyik minden ilyenmű tevékenységet (akár a nyelvészkedést is) művelődéstörténeti perspektívába állít, mert szoros összefüggésbe hozza történeti, szociális, kommunikációs stb. kérdésekkel. A másik: eleve komplex témák jegyében közelít Aranyhoz, amilyen a protestantizmus, a jogtörténet stb. E kétféle „betájolás” roppant termékenynek bizonyul, s alighanem sok más téma esetén is érvényes. Mindenesetre példa értékű, ahogy a szerzők utána járnak sok apró adatnak, körülménynek, ugyanakkor nem veszítik szem elől azt a szélesebb perspektívát se, amelynek állandó szemmel tartása Arany életművét egy ezeréves kultúrafejlődés állomásaként határozza meg, a jelen és a jövő számára kínálva tanulságot, instrukciót, mi több: értékrendet, sőt felelősséget.

Imre László